

Tartu maakonna täitevkomitee esimehe Priidu Tänava surma asjaoludest 9. juulil 1941

PEETER KAASIK

*Priidu Tänäva Tartu maavanemana
1940. aastal.*

RA, ERAF.9607.1.970.17

Priidu Tänäva, kolmas¹ Antsla alevi pedagoog. Pikk, sirge ja konarlusteta nagu moodne tänav kunagi. On ehitatud endale mugava pesakese ja vaatab sealt heatahtlikult maailma. Tema aeg on veel ees.²

Sedamoodi kirjeldati 1936. aastal Õpetajate Lehes Antsla algkooli tutvustaval leheküljel koolmeister Priidu Tänavat.

Tõeks osutus see, et „tema aeg on veel ees“. Pärast Eesti okupeerimist 1940. aasta suvel alustati kohe vana riigi-aparaadi lammutamist. Priidu Tänäva määrati 3. juulil 1940 Johannes Varesse marionettvalitsuse otsusega Tartumaa abimaavanemaks³ ning juba 27. juulil maavanemaks.⁴ 1941. aasta alguses, mil senised linna- ja maavalitsused asendati töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteedega (edaspidi TSN TK), sai temast Tartu maakonna TSN TK esimees.⁵

Peeter Kaasik, PhD, vanemteadur, Eesti Mälu Instituut, Tõnismägi 8, 10119 Tallinn,
peeter.kaasik@mnemosyne.ee

¹ Eespool on mainitud Antsla algkooli juhatajat Artur Vainolat ja õpetaja Rudolf Taba.

² Mehi Antsla kandis. – Õpetajate Leht, 11.09.1936, lk 5.

³ Enamus seniseid maavanemaid vabastatakse. – Järva Teataja, 5.07.1940, lk 9; Tartu maavalitsus sotsiaalreforme teostamas. – Päevaleht, 3.07.1940, lk 7.

⁴ Vabariigi Presidendi käskkiri nr 210. – Riigi Teataja (RT) 1940, 87, 1184.

⁵ Ametlikku elulugu vt lähemalt RA, ERAF.1.6.3968, Priidu Tänäva EK(b)P KK kaadritoimik, 1940–1941.

Tartumaal oli Tānava ilmselt täiesti tundmatu. Kodulinna Antslas oli ta mõningast poliitilist kapitali siiski juba kogunud, olles 1939. aasta sügisel valitud Antsla linnavolikogusse.⁶ Konkurents polnud küll tihe,⁷ kuid huvitav on see, et volikogu 12 liikmest tegi neli meest esimesel nõukogude aastal üsnagi muljetavaldavat karjääri. Tānavast oli juba juttu, lisaks määrati senine linnavanem Kaarel Hommik Võru linna-peaks (1941. aastal Võru maakonna TSN TK sekretär), Antsla algkooli juhataja Artur Vainola Petseri maavanemaks (1941 Petserimaa TSN TK sekretär) ja Johannes Skiller Antsla linnavanemaks (hiljem EK(b)P Võrumaa komitee II sekretär). Neile võiks lisada veel viiendagi Antsla mehe Voldemar Joakiti⁸, kes 1940. aasta suvel määrati Valga abimaavanemaks (1941 Valga maakonna TSN TK esimees). Kui spekuloida, siis „Antsla fenomeni“ taga võiks oletada 1938. aastal Eestisse saabunud Karl Säre⁹ suu-navat kätt. Säre elas võimude määratud elukohapiiranguga algselt Hiiumaal, hiljem Põlvas ning 1940. aastast Antslas.¹⁰ Võib arvata, et seal tekkisid tal mingid kontaktid ka kohalike vasakpoolsete haritlastega, mis mõjutas hilisemaid ametisse määramisi.

Priidu Tānava juurde naastes tuleb tõdeda, et sama kiirelt kui tema tähelend algas, see ka lõppes. 1941. aasta 9. juulil suri ta segastel asjaoludel Tartu lähedal Vahi põllutöökooli territooriumil. Sovetlikus ajalookirjutuses vaikiti Priidu Tānava nimi sisuliselt maha.¹¹ Nimelt ei olnud tema surm „ideoloogiliselt vastuvõetav“. Kui ametlikuks versiooniks oli enesetapp, liikusid aastaid ka jutud, et Priidu Tānava mõrvas hoopis tema otsene ülemus EK(b)P Tartumaa komitee I sekretär Eduard Avald.

Mälestuslik iseloomustus Priidu Johannese p. Tānava kohta

Töötasin 1940/1941. aastal kuni Nõukogude Eesti territooriumilt lahkumiseni (august 1941) EK(b)P Tartumaa Komitees ja olin veebruarist (või märtsist) alates partei maa-konnakomitee sõjalise osakonna juhataja. Priidu Tānavat kohtasin mitmel korral nii Komitees kui ka mitmetel nõupidamistel ja koosolekutel. Nagu mäletan võtsin koos temaga osa ka küsimuste arutamisest, mis puudutasid Tartu kaitse organiseerimist pärast hitlerlaste sissetungi Nõukogudemaa piiridesse.

Minule on Priidu Tānava jäänud meelde kui tõsine ja veendunud kommunist, kel-
lele nõukogude võimu kindlustamise küsimused olid väga südamelähedased. Hoog
ja pinge, millega tol ajal üldiselt töötati ja mis asendasid puuduvaid kogemusi, ei
võimaldanud muidugi mitte alati vältida vigu või eksimusi, mis tahes-tahtmata

⁶ Riigi Teataja Lisa (RTL) 1939, 101, 2944.

⁷ Kuidas läheb Tartumaa valimistele. – Postimees, 27.09.1939, lk 5.

⁸ Voldemar Joakit ise Antsla volikogu liige ei olnud, küll oli seda tema vend Bernhard Joakit.

⁹ 1940. aastal nimetati Karl Säre EK(b)P KK I sekretäriks.

¹⁰ V. Ohmann. Vendade Karl ja Artur Säre elukäigu salaniidistik. – Tuna 2003, 3, lk 74.

¹¹ 1940. aasta juunipöördega seoses ta mõnel pool siiski vilksatab, vt nt O. Kuuli. Revolutsioon Eestis 1940. Tallinn: Eesti Raamat, 1980, lk 125.

sundisid üht-teist hiljem ümber tegema või parandama. Tundus, et sm. Tänaval olid oma kindlad seisukohad, millele tuginedes ta ka Täitevkomiteed juhtis. Kui need ei klappinud aga parteikomitee, eriti II sekretäri¹² sm Avaldi sageli väga kiirelt tehtud otsustega, siis oli sm. Tänav närviline ja püüdis leida vastust küsimusele, kummal on õigus või kuidas siis tehtud eksitust hõlpsamini saaks parandada.

Viimast korda nägin sm. Tänavat pärast Tartust lahkumist, kui partei- ja nõukogude töötajad ning neid julgestav hävituspataljoni grupp jõudsid varahommikul Vahi põllutöökooli ja jäid siin peatuma. Täpselt ei mäleta, mis kell kostis sm. Avaldi kabinetist, kus viibisid kahekesi sm. Avald ja sm. Tänav, püstolilask. Kohe seejärel väljus toast Avald ja ütles, et sm. Tänav laskis end maha. Läksime (kellega ei mäleta) ruumi ja kandsime Tänav õuele, tegime sideme ning paigutasime haavatu päikesevarju. Haav oli kohus, allpool vaheliha. Põletishaavu ei märganud. Kui tahtsin sõita Tartust arsti tooma ei lubanud Avald seda teha.

Tänav oli kogu aega meelemärkuseta ja tahtis vaid juua, mida aga kõhuhaava tõttu talle anda ei saanud. Kuivõrd sõitsin luure otstarbel mootorrattaga ära enne peagrupi lahkumist Vahilt, siis ei tea, kas Tänav oli toleks ajaks juba surnud või mitte.

Nikolai Vanaselja

19 mail 1969

Vanaselja, Nikolai Siimu p.,
Kirjastuse „Kunst“ direktor,
NLKP liige augustist 1940. a.

Esitatud dokument pärineb Priidu Tänav lese Hilda Tänav pensionitoimikust, mille andis siinkirjutajale kasutada Hilda ja Priidu Tänav poeg ajaloolane Märt Tänav.

Nagu juba öeldud, Priidu Tänav surma ametlikuks põhjuseks oli enesetapp. Sama kinnitab eelnimetatud pensionitoimikus sisalduv Aleksei Kurme teatis 1952. aastast. Kurme oli kindlasti informeeritud inimene, sest tegutses 1941. aasta juulis Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee (EK(b)P KK) ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu (RKN) volinikuna Tartu maakonnas. Teatise järgi ta ise Tänav enesetapu tunnistajaks ei olnud, kuid nägi teadvuseta TSN TK esimeest maas lamas, kus ta pooleteise tunni pärast ka suri. Kuhu Tänav maeti, Kurme ei teadnud, kuid tema sõnade kohaselt organiseeris matmise „kusagil Tartu lähedal“ maakonna sõjakomissar Aleksandrov.¹³

¹² Eduard Avald oli EK(b)P maakonnakomitee I sekretär.

¹³ Aleksei Kurme teatis EK(b)P KK administratiivosakonnale, 1952. Koopia autori valduses.

Kurme oli selle episoodi kohta ka varem tunnistuse andnud, nimelt 1942. aastal NSV Liidu tagalas,¹⁴ ning see erineb ühes olulises detailis 1952. aasta omast:

Tagasi tulles Vahile kuulsin, et Tānava on end lasknud. Laskmine oli toimunud kümmekond minutit enne minu saabumist ja Tānava elas alles, kuid oli meele-märkuseta. Sõjaväe sanitaartranspordi poolt korraldati otsekohe äraviimine haig-lasse, kus ta oli surnud.

Miks ta end surmas, ei saanudki mulle selgeks. Kogu aja tundus ta olevat kuidagi rõhutud meeleolus, nagu oleks teda mingi koorem rõhunud. Nagu ta ise kõneles, oli ta haige. Seevastu püüti talle selgitada, et praegu ei saa tiisikuse ravimiseks midagi ette võtta, et tal tuleb pisut oodata. Perekonna oli ta koguni saatnud juba varemini sisemaa poole, mitte aga evakueerinud.¹⁵

Niisiis erineb varasem tunnistus selle poolest, et haavatud Tānava viidi Kurme sõnul haiglasse ja suri seal. Enesetapu tunnistajatena nimetas Kurme 1952. aastal teiste hulgas tollast Tartu NKVD osakonna ülemat Alfred Pressmani, käitise Punane Parkal juhatajat Liisi Angeliust, EK(b)P Tartumaa komitee instruktorit Rudolf Meijelit ja parteikomitee sõjalise osakonna juhatajat Nikolai Vanaseljat. Nii nagu Kurme, andsid ka kolm viimati nimetatut 1942. aastal Nõukogude tagalas tunnistusi, kuid Tānavaga seotud episoodi ei maini neist keegi.¹⁶

Huvitava versiooni esitas Tānava väidetava enesetapu kohta EK(b)P Tartumaa komitee instruktor Elmar Millert, kes kinnitas muu hulgas Vanaselja väidet, et haav oli kõhupiirkonnas. Millert tõi väidetava enesetapu põhjenduseks „perecondliku draama“:

Naine aga ei tahtnud evakueeruda. Tānava saatis ta Antslasse, kust ta pärit oli. Sellest lahkuminekest tekkis Tānaval nähtavasti tugev sisepinge. Peale selle ei jäänud Tānava suhtes tagajärjetuks asjaolu, et ta oli tugevasti maakonna tk. esi-mehe asetäitja [Arnold] Kivisaare mõju all. Kivisaar loomult pessimist ja laveerija, oli varem tegelenud esperanto-kultuuriühingus, oli poliitilisil põhjusil istunud mõnda aega ka vangis (1932. a. ümber või pärast seda), ei tahtnud evakueeruda ja mõjustas seda tegema ka Tānavat. Kivisaar tuli küll Tartust välja, sõites esialgu Vasulasse, kuid pöördus sealt Tartu tagasi.¹⁷

¹⁴ Samal ajal kui sakslaste n-ö välksõda Venemaa hangedes takerdus, anti juba 1941. aasta lõpus rida korraldusi sovetivõimu taastamiseks „sakslaste poolt ajutiselt okupeeritud territooriumil“. Üks selle kaudseid väljendusvorme oli ka 1941. aasta hilissügisel alanud andmete kogumine sovetlikult aktiivilt sama aasta suvel ja sügisel toimunud katastroofi kohta, mis oli ühtlasi omalaadne pealekaebamisaktsioon. Tunnistus saadi ka umbes 350-lt Eestist pärit nõukogude aktivistilt. Vt lähemalt P. Kaasik. 1942. aastal Nõukogude Liidu tagalas kogutud mälestused-tunnistused ajalooallikana. – Tuna 2020, 1, lk 79–98. Valdav osa tunnistustest on ka publitseeritud, nt avaldas harrastusajaloolane ja kommunismi kuritegude paljastaja Mart Arold aastatel 1993–2001 neid sarjas „Sortside saladusi/saladused“ (I–XII).

¹⁵ RA, ERAF.32.1.8, Aleksei Kurme tunnistus, koost. J. Seilental 249. Eesti Laskurdiviisis, 6.09.1942.

¹⁶ RA, ERAF.32.1.9, Nikolai Vanaselja tunnistus, koost. J. Kärner Tšerbakuli laagris, 22.07.1942; RA, ERAF.32.1.8, Rudolf Meijeli tunnistus, koost. H. Kruus 7. Eesti Laskurdiviisis, 18.02.1942; Liisi Angeliuse tunnistus, koost. A. Jakobson 7. Eesti Laskurdiviisis, 7.05.1942.

¹⁷ RA, ERAF.32.1.8, Elmar Millerti tunnistus, koost. H. Kruus 249. Eesti Laskurdiviisis, 8. ja 10.07.1942.

*Priidu Tänavale suri 1941. aasta juulis segastel asjaoludel Tartu lähedal Vahi põllutöökooli territooriumil. Pildil Vahi põllutöökool 1930. aastatel.
Eesti Rahva Muuseum, ERM TM Fk 266*

Oma versiooni esitas ka tollane Tartu Ülikooli prorektor ja marksismi-leninismi aluste kateedri juhataja Kristjan Kure. Nimelt tehtud Tänavale ülesandeks sovhooside (võimaluse korral ka muude) karjade evakueerimine. Relvastatud jõuna anti talle kasutada läti tööliiskaartlased. Kuna üksteisest aru ei saadud ja lätlastel distsipliin lonkas, siis ülesande täitmine ebaõnnestus. Tänav saanud selle eest noomituse, mida võtnud väga südamesse ja lasknud end seepärast maha.¹⁸

Tartumaa aktiivi¹⁹ tunnistuste puhul on huvitav, et sündmuskoha vahetus läheduses ei viibinud neist justkui keegi, kuigi tunnistustest selgub, et mitu neist olid sel ajal Vahil. Nikolai Vanaselja oma 1969. aastal antud tunnistuses teisi nimesid ei maini. Küll paneb tema tunnistus kahtluse alla enesetapuversiooni. Ilmselt liikuski ringi erinevaid kuulujutte.

Lugu on intrigeeriv, kuid võiks küsida: kas seda on asjakohane siinkohal pike-malt käsitleda? Kaotas ju 1941. aasta sõjasuvel ja järgnenud Saksa okupatsiooni aastatel erinevatel põhjustel elu mitu tuhat nõukogude funktsionääri ja nende seas

¹⁸ RA, ERAF.32.1.8, Kristjan Kure tunnistus, koost. J. Kärner Tšeljabiniskis, 9.09.1942.

¹⁹ Sovetlikku aktiivi kuulusid kõik kommunistlikku parteisse ja kommunistlikku noorsooühingusse kuuluvad isikud (sh liikmekandidaadid), sõltumata ametikohast, samuti nõukogude ametiasutuste n-ö vastutavad töötajad ja ametiühinguaktivistid, osaliselt ka nõukogude asutuste tehnilised töötajad. Laiendatud tähenduses tuleks 1941. aasta kontekstis aktiivi all silmas pidada kõiki inimesi, kes sovetivõimu aktiivselt toetasid, sõltumata ametikohast ja parteilisest kuuluvusest.

Priidu Tänavast oluliselt kaalukamal positsioonil olnud isikuid. Ent Priidu Tänavajuhtum oli vähemalt Eestis 1941. aasta suvel üsnagi erakordne ning ühtlasi kujukas materjal näitamaks, milline segadus valitses 1941. aasta suvel Eestist evakueerimisel.

Segadus evakueerimisel

Organiseeritud evakueerimist rindelähedastest piirkondadest ei alustatud kohe pärast sõja puhkemist Saksamaaga. Alles 27. juunil 1941 kehtestati Üleliidulise Kommunistliku Partei Keskkomitee (ÜK(b)P KK) ja NSV Liidu RKN määruse alusel üldsõnaliselt elanikkonna, tööstusobjektide ja materiaalse väärtuste rindelähedastest piirkondadest evakueerimise kord.²⁰

Eelnimetatud korralduse alusel hakati ka Eestis evakueerimist ette valmistama. Esmase evakueerimisplaani kinnitas EK(b)P KK büroo juba 28. juunil 1941, kuid käiku see ei läinud.²¹ 5. juulil 1941 tutvustati elanikkonna evakueerimise korda keskasutustele, kes omakorda pidid selle piiratud mahus edastama vastavalt alluvusvahekorrale madalamatele ja kohalikele asutustele ning ettevõtetele. Eelisõigus evakueerimisel anti naistele, lastele, spetsialistidele, invaliididele ja üle 50-aastastele meestele. Keskasutused ja käitised pidid koostama nimekirjad nende kohta, kes olid evakueerimiseks valmis ja võisid kohe lahkuda.²²

Kuid see ei olnud avalik teadaanne.²³ Lisaks anti Tallinnast parteiliinis allapoole teisigi ebamääraseid ametkondlikke korraldusi evakueerimise ettevalmistamise ja läbiviimise kohta, milles polnud kesksel kohal siiski mitte evakueerimine, vaid hoopis nõue vältida paanikat. Tundub, et suurimas paanikas oli hoopis NSV Liidu kõrgem juhtkond: 29. juunil 1941 anti Moskvast välja direktiiv rindelähedaste piirkondade partei- ja nõukogude organisatsioonidele, milles kutsuti üles pigem üldrahalikule võitlusele. Evakueerimist direktiivis sama hästi kui ei puudutata.²⁴ Direktiivile järgnesid samasisulised otsused liidu- ja autonoomsetes vabariikides, oblastites ning krais. Eestis tehti vastav otsus EK(b)P KK büroos 30. juunil. Evakueerimist mainitakse

²⁰ P. Kaasik, T. Möldre. Evacuation in 1941 Rear Area in the Soviet Union. – Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Ed. by T. Hiio, M. Maripuu, I. Paavle. Tallinn: Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus, 2006, lk 445–446.

²¹ RA, ERAF.1.4.71, l. 119–120, EK(b)P KK büroo koosoleku protokoll nr 14, 28.06.1941.

²² RA, ERA.R-1204.1.8, l. 10, ENSV Rahvakomissaride Nõukogu voliniku Algu Raadiku telefonogramm keskasutustele („Elanikkonna evakueerimise korrast“), 5.07.1941.

²³ Ilmselt „paanika vältimiseks“ ja soovist korraldada kõike „organiseeritult“ ei esitatud evakueerimise kohta mitte ühtegi avalikku korraldust. On vaid ähmaseid viiteid, umbes sellises sõnastuses: „Otsese sõjategevuse piirkondadest kuuluvad elanikud organiseeritult evakueerimisele mitteohtlikkudesse rajoonidesse vastavalt sõjaliste võimude näpunäidetele.“ Vt Eesti NSV Vabariikliku Kaitsekomitee otsus 23. juulist 1941. a. – Punane Virumaa, 26.06.1941, lk 1.

²⁴ RA, ERAF.1.1.321, l. 7–20, Direktiva Sovnarkoma Sojuza SSR i CK VKP(b) № 509 partijnym i sovetским organizacijam prifrontovyh oblastej, 29.06.1941.

otsuses²⁵ vaid üldsõnaliselt ning esialgu peeti selle all silmas pigem evakueerimiskavade väljatöötamist, olgugi et sõda oli kestnud juba nädala ja Punaarmee oli kõigjal taganemas.²⁶

Vormiliselt pidas 29. juuni määruse alusel 3. juulil 1941 oma kurikuulsa kõne ka riikliku kaitsekomitee esimees Jossif Stalin, kes ei maininud kordagi evakueerimist, vaid kõneles üksnes üldrahvalikust võitlusest sakslaste, paanikatekitajate ja tagala desorganiseerijate vastu.²⁷

Selliste deklaratsioonide valguses ei julgenud mõistagi keegi Tallinnas anda ka (pool)avalikku korraldust asuda vähemalt Lõuna-Eestis sovetliku aktiivi ja selle pereliikmete evakueerimisele. Selle asemel saadeti maakondadesse ebamääraseid üldsõnalisi korraldusi, mida tuli asuda kohapeal tõlgendama ning mille täitmisega venitati viimse hetkeni, et ei järgneks süüdistust paanikatekitamises, aga samas ka evakueerimise korraldamata jätmises.

Kui Saksa väed 7.–8. juulil Eestisse jõudsid, oli suure osa Lõuna-Eesti aktiivi jaoks juba liiga hilja. Organiseeritud korras suudeti neid evakueerida peamiselt maakonnakeskustest (osa taganes ka hävituspataljonide koosseisus), kuid vallad jäid evakuatsioonist kõrvale. Seda pidid hiljem tunnistama ka Nõukogude ajaloolased.²⁸ Mõistagi leidus neidki, kes põgenesid omaalgatuslikult korraldust ootamata, kuid ka see läks põhimõtteliselt vastuollu üleüldise nõudega, et inimesed „rahu säilitaksid ja tööpostidele jääksid“.²⁹

Tartumaal õnnestus evakueerimine mõnevõrra paremini kui mujal Lõuna-Eestis. Esiteks oli selleks aega mõnevõrra rohkem kui näiteks Võru- ja Valgamaal, kuid osaliselt võiks seda lugeda ka Priidu Tānava teeneks, kes mingit Tallinnast saabunud ebamäärast korraldust „valesti“ tõlgendas. Ühtlasi rikkus see tema suhted EK(b)P Tartumaa komitee I sekretäri Eduard Avaldiga, kes lähtus mõnest muust segase ja kurja sisuga korraldusest panna vastu „viimse mehe ja hetkeni“.³⁰

²⁵ Sõnakasutus oli 30. juuni kohta üsna julge: vastav alajaotus kandis pealkirja „Abinõudest seoses Punaarmee väeosade sunnitud taandumisega“. Ebamäärastele evakueerimiskavadele, mille eest pidi vastutama Eesti NSV RKN esimehe asetäitja Arnold Kress, puudutas alajaotus veel kavade koostamist materiaalsete ressursside evakueerimiseks ja objektide hävitamist ning tulevast partisanivõitluse organiseerimist. Vt lähemalt RA, ERAF.1.4.71, l. 121–124, EK(b)P KK büroo protokoll, 30.06.1941 (protokollil number, osalejate loetelu ja kuupäev puuduvad, 30. juuni on dateeritud teiste kaustas olevate dokumentide järgi).

²⁶ EK(b)P KK büroo otsus 30. juunist 1941. – Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941–1945: dokumente ja materjale. Toimetuskolleegium: I. Paul (peatoimetaja), A. Lebbin, V. Leede jt. Tallinn: Eesti Raamat, 1975, lk 57.

²⁷ Vystuplenie I. V. Stalina po radio 3 ijulja 1941 g. – 1941 god. Kn. 2, [aprel' 1941 – dekabr' 1941]. Naučnyj redaktor V. P. Naumov. Moskva: Meždunarodnyj fond Demokratija, 1998, lk 448–452.

²⁸ RA, ERA.R-2343.3.331, l. 41, Materiaalsete varade, Nõukogude asutuste ja töötajate evakueerimine Nõukogude Liidu tagalasse. Koost. S. Purge. ENSV TA Ajaloo Instituut, 1960.

²⁹ Vt nt Tartu maakonna garnisoni ülema, Tartumaa TSN TK esimehe, Tartu linna TSN TK käsk nr. 33, 5. juuli 1941. – Tartu Kommunist, 7.07.1941, lk 2.

³⁰ Pingetele Avaldi ja Tānava vahel 1941. aasta juulis viitab 1942. aastal Nõukogude tagalas antud tunnistuses ka Tartu linna TSN TK esimees Bronislav Vorse. Vt RA, ERAF.32.1.9, Bronislav Vorse tunnistus, koost. H. Kruus Erigrupis, 20.05.1942.

Pärast sõda ei olnud enam võimalik Avaldilt üle küsida, mis 9. juulil 1941. aastal Vahil ikkagi täpsemalt juhtus, sest ta langes Eesti laskurkorpuse koosseisus 1944. aastal Saaremaal. Avaldi 1942. aastal NSV Liidu tagalas antud tunnistus on küll üsnagi informatiivne, kuid maakonna TSN TK esimehe surma ei pidanud ta millegipärast üldse märkimisväärseks, olgugi et oli sündmuse ainus vahetu tunnistaja. Küll süüdistas Avald Tänävat paanikatekitamises:³¹

Bandiitlus sai Tartumaal hoogu pärast seda, kui kohalik maakonna täitevkomitee oli andnud valdade täitevkomiteedele korralduse, et kõik nende liikmed sõidaksid Tartusse evakueerimiseks. See ringkiri oli antud vist 2. juulil. Ta on olemas ärakirjas Partei Tartumaa Komitee protokollis. Ringkiri tekitas maal suure paanika täitevkomiteedes ja mõjustas bandiite õhutavalt.

Tartumaa täitevkomitee ringkirja küsimus oli Partei maakonna parteibüroos, millest võttis osa ka sms. Karotamm³², esindusel. Karotamm oli eriti äge ja kavatses Tänavat arreteerida. Lõpuks jäi nii, et riikliku julgeoleku osakond pidi vastutusele võtma paanika tekitamises Tänavat ja Põldaru³³.

Tänavat oli maakondliku kaitsekomitee liige. Autode ja hobuste mobilisatsiooni ning kaitsetööde organiseerimise kõrval oli üks tema ülesandeid ka evakueerimise

*Alampolkovnik Eduard Avald oli Teise maailmasõja ajal 249. eesti laskurdiviisi 921. eesti laskurpolgu komandöri asetäitja poliitalal. Hukkus polgu koosseisus 1944. aastal Saaremaal.
RA, ERAF.2.1.4271.1*

³¹ RA, ERAF.32.1.8, Eduard Avaldi tunnistus, koost. H. Kruus 7. Eesti Laskurdiviisis 15. 02 ja 2. 03.1942. a.

³² Nikolai Karotamm, EK(b)P KK II sekretär.

³³ A. Põldaru oli Tartu maakonna TSN TK sekretär.

(sh materiaalsed ressursid) korraldamine Tartumaal. Eelkirjeldatud 2. juuli ringkirja kohta rääkis täpsemalt aga Tartu linna TSN TK esimehe asetäitja Bronislav Vörse:

2. juuli varahommikul, kui oli veel pime, saabus Tallinnast raekotta, kus viibisin sel ööl, Neeme RUUS'ilt³⁴ telefonogramm, mille võtsin vastu. Kirjutasin selle üles pimedas, osalt mälu järgi. Telefonogrammis anti korraldus – evakueerida partei ja nõukogude aktiivi perede liikmed ja tehti teatavaks sel puhul rakendamisele tulev tehniline kord. Minu ülesandeks jäi telefonogramm edasi anda ka maakondade täitevkomiteele. [- -] Selle telefonogrammi alusel andiski Tartu maakonna täitevkomitee valdade täitevkomiteedele Tänava allkirjaga oma eksikorralduse³⁵ kohaliku aktiivi evakueerimise kohta.³⁶

EK(b)P Tartu maakonnakomitee osakonnajuhataja Leonhard Illisson kinnitas Vörse sõnu, kuid lisas, et sõnumi oli valesti üles kirjutanud maakonna TSN TK esimehe asetäitja Arnold Kivisaar. Illissoni sõnul olevat osa aktiivist tulnudki Tartusse, „jättes vallamaja saatuse hoolde“. Lisaks väitis ta sarnaselt Avaldile, et n-ö valeteate täitmine andis „bandiitidele hoogu ja desorganiseeris valdades nõukogude võimu aparaadi“. Tõsi, viimane väide kuulub küll rohkem süüdlaste otsimise ja leidmise kategooriasse.³⁷

Lõpetuseks

Seda, mis 9. juulil 1941 Vahi põllutöökoolis Eduard Avaldi kabinetis täpselt juhtus, ei saa me arvatavasti kunagi teada. Ametlikku juurdlust läbi ei viidud ja Priidu Tänava surm läks kirja enesetapuna. See omakorda tugines ainukese pealtnägija Avaldi sõnadele. Hilisemad tunnistajad on spekulbeerinud mõningate enesetapuversioonidega:

- 1) haigus ja sõjast tulenev närvilisus;
- 2) perekondlikud probleemid ja kõhklus kas evakueeruda või mitte;
- 3) murdumine partei antud ülesande mittetäitmise tõttu (ja/või vastutuse kartmine).

Kui tegu oli enesetapuga, võiks viimane versioon tunduda asjaolusid arvestades kõige loogilisem. On teada, et Avaldi ja Tänava suhted läksid teravaks hiljemalt 1941. aasta juuli alguses, mil Tartu maakonna TSN TK saatis laiali ringkirja maa-aktiivi evakueerimise kohta rindepriirkonnast. Teadaolevalt süüdistas Avald Tänavat seejärel paanikatekitamises, mis andnud omakorda hoogu „banditismile“. Sõltumata sellest, et tunnistajate sõnul allkirjastas Tänava väidetavalt eksitava sisuga ringkirja heauskselt, viitab Avald, et täitevkomitee esimees ja sekretär kuulusid paanikatekitamise eest arreteerimisele (täpsemalt julgeolekuorganitele üle andmisele). Kuna seda ei sündinud, siis võib ka spekulbeerida, et Avald viis oma ähvarduse vihahoos

³⁴ Neeme Ruus oli Eesti NSV RKN esimehe asetäitja.

³⁵ Neeme Ruusi korraldus olevat puudutanud üksnes aktiivi pereliikmete evakueerimist.

³⁶ Bronislav Vörse tunnistus.

³⁷ RA, ERAF.32.1.8, Leonhard Illissoni tunnistus, koost. H. Kruus 7. Eesti Laskurdiviisis, 21. ja 25.02.1942.

ise täide.³⁸ Näiteks meenutas Kristjan Kure, et Avald olnud oma väljaütlemistes ja ilmselt ka tegemistes üsnagi jõhker.³⁹

Esimene sekretär Avald oli väga operatiivne, hakkaja mees, kuid tal olid mõned partistani võtted: ähvardas tihti mahalaskmisega.⁴⁰

Enesetapule räägivad siiski vastu mõned asjaolud. Kohapeal viibinud EK(b)P Tartumaa komitee sõjalise osakonna juhataja Nikolai Vanaselja 1969. aastal antud tunnistuse kohaselt takistas Avald haavatud Tānavale arstiabi osutamast. Kuulihaav oli kõhupiirkonnas, mis oli enesetapu kohta üsnagi ebatavaline ning lähilasule omast põletusjälge Vanaselja Tānava riietel ega haaval ei tuvastanud.

Vanaselja on teadaolevalt ainuke, kes seda episoodi ametlikus vormis lähemalt on kirjeldanud. 1942. aastal Nõukogude tagalas võetud tunnistused annavad küll väärt materjali 1941. aasta sõjasuue uurimiseks, kuid Vahil toimunud Priidu Tānava surmaga lõppenud intsidenti keegi põhjalikumalt meenutada ei soovinud – kui otseselt ei küsitud, siis ka ei räägitud (keegi peale Avaldi ei meenuta Tānavat samas ka halva sõnaga). Kui Eduard Avald ütles, et tegu oli enesetapuga, siis ei peetud vajalikuks seda vähemalt avalikult kahtluse alla seada. Võimalikud tunnistajad said aru, et pole vajadust endale liigse avameelsusega vaenlasi tekitada. Kuid jutud Priidu Tānava mõrvamisest liikusid ringi aastaid ning ka hilisemates eravestlustes Hilda ja Märt Tānavaga olevat mõned tol korral Vahil viibinud inimesed väitnud, et Priidu Tānava laskis maha just Eduard Avald.⁴¹

Nikolai Vanaselja EK(b)P Tartumaa komitee sõjalise osakonna juhatajana 1941. aastal. RA, ERAF.2.1.3560.1

³⁸ Tollaseid kombeid arvestades ei pääsenud eespool kirjeldatud parteibürool Nikolai Karotamme sõimust alluvate juuresolekul ilmselt ka kõrgeim kohapealne vastutaja Eduard Avald, kuid oma tunnistuses ta seda ei maini.

³⁹ Kristjan Kure tunnistus.

⁴⁰ Tehniliselt polnuks paniköörluses kahtlustatava isiku kohtuväliselt mahalaskmine rinde lagunemise olukorras olnud mitte Avaldi kui kõrgema kohapealse parteijuhi õigus, vaid kohustus.

⁴¹ Märt Tānava telefonivestlus Aivar Niglasega, 22.04.2005; Märt Tānava kirjad autorile, 11. ja 13.05.2025.